

تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه از لحاظ میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی مبتنی بر

سوره مبارکه حجرات

همدی سجانی نژاد*، رضا جعفری حردی** و حسن نجفی***

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی و تحلیل میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی در کتب درسی دین و زندگی دوره متوسطه اجرا شد. روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا و رویکرد پژوهش کاربردی بود. جامعه آماری پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ بود که با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف نظر شده، کل جامعه آماری به عنوان نمونه در نظر گرفته شد. ابزار اندازه‌گیری چک لیست تحلیل محتوای محقق ساخته بود و نتایج پژوهش با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی بررسی و تحلیل شد. عمده‌ترین نتایج پژوهش بیان‌کننده آن است که: ۱. از مجموع ۴۹۱۲ واحد ضبط شمارش شده در چهار کتاب دین و زندگی، ۷۳۲ فراوانی یا ۱۴/۹٪ به مباحث و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات توجه شده و میزان آن در کتاب‌های دین و زندگی پایه اول، دوم، سوم و چهارم دوره متوسطه به ترتیب ۲۱۳، ۱۳۹، ۱۵۴ و ۲۲۶ مرتبه است. ۲. محور آداب زندگی ایجابی و مؤلفه عدالت خواهی و حق طلبی به ترتیب با ۵۸۴ و ۶۸ مرتبه تکرار بیش‌ترین و محور آداب زندگی سلبی و مؤلفه بلند سخن نگفتن به ترتیب با ۱۴۸ و ۱۷ مرتبه تکرار کم‌ترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند.

کلید واژه‌ها

کتاب درسی دین و زندگی؛ تحلیل محتوا؛ دوره متوسطه؛ سبک زندگی اسلامی؛ سوره حجرات

* دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد

** استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه قم

*** نویسنده مسئول: دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد hnajafih@yahoo.com

مقدمه

محتوا^۱ یکی از عناصر هر برنامه درسی^۲ است. محتوای برنامه درسی در بردارنده دانش‌ها (حقایق، تبیین‌ها، اصول، تعاریف)، مهارت‌ها و فرآیندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم‌گیری، ایجاد ارتباط) و ارزش‌ها (خوب و بد، صحیح و غلط، زشت و زیبا) است (ملکی، ۱۳۸۹: ۶۸)، که دانش‌آموز در ضمن آموزش یا در فرآیند یاددهی-یادگیری با آن در تعامل قرار می‌گیرد (نوریان، ۱۳۸۹: ۶۵). هر محتوایی، برای ارائه به دیگران نیازمند ابزار و وسایلی است که اطلاعات و داده‌ها در آن‌ها نگهداری شده و منتقل می‌شوند. این ابزارها و وسایل؛ رسانه‌های آموزشی نامیده می‌شود (ای. پی. ای، ۲۰۰۸). کتاب درسی^۳ از پرکاربردترین و مهم‌ترین رسانه‌های آموزشی در نظام‌های آموزشی کشورهای مختلف جهان، به ویژه نهاد آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت محسوب می‌شود و فعالیت‌ها و تجارب یادگیرندگان، بر محور آن سازماندهی می‌شود (دیبایی صابر و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۰). یونسکو (۲۰۰۵) در تعریف کتاب درسی می‌نویسد: کتاب درسی، وسیله اصلی یادگیری است که برای دستیابی به مجموعه خاصی از نتایج آموزشی طراحی شده، و از متن، تصویر و یا متن و تصویر تشکیل شده است. و به طور سنتی، مجموعه چاپی مجلدی است که آسان‌سازی توالی فعالیت‌های یادگیری را هدایت و راهنمایی می‌کند. دستیابی به اهداف پرورشی جامعه که به صورت اهداف آموزشی و در قالب کتاب‌های درسی و محتوای تعیین شده منعکس می‌شوند، آرمان هر نظام آموزشی است. اگر برنامه درسی و محتوای کتاب‌های مربوط، هماهنگ و هم‌سو با اهداف کلی و جزئی نظام نباشد، نمی‌توان نسبت به تحقق هدف‌های مورد انتظار امیدی داشت. موفقیت یک نظام آموزشی در گرو هماهنگی اجزای متشکله با یکدیگر و هم‌سویی آن‌ها در جهت تحقق هدف‌ها و تناسب آن با ویژگی‌های خاص مخاطبان آموزشی است (رئیس دانا، ۱۳۷۴: ۸۸). اطمینان از این تناسب، به بررسی و تحلیل محتوا^۴ نیاز دارد. این تحلیل به دست‌اندرکاران و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند تا در هنگام تدوین، گزینش و انتخاب محتوای کتاب‌های درسی دقت بیش‌تر

1. Content
2. Curriculum
3. Textbook
4. Content analysis

کرده تا ضمن تسهیل یادگیری، زمینه پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را فراهم آورند. در حقیقت تحلیل محتوا کمک می‌کند تا مفاهیم، اصول، نگرش‌ها، باورها و کلیه اجزای مطرح شده در قالب درس‌های کتاب به‌طور علمی بررسی و با هدف‌های برنامه درسی، مقایسه و ارزشیابی^۱ شود (یارمحمدیان، ۱۳۸۱: ۱۴۹؛ اورنشتاین و هانکینز^۲، ۱۹۹۳: ۲۱۰).

در نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران که بر مبنای جهان‌بینی اسلامی استوار است؛ انسان مطلوب خصوصیات و ویژگی‌هایی دارد که مبانی نظری آن در قرآن کریم و نمود عملی آن، تنها در وجود مقدس پیامبر اعظم (ص) و اهل بیت (ع) تبلور یافته است (رهنما، ۱۳۸۴). از مهم‌ترین ابزارهای پرورش انسان مطلوب، می‌توان به سبک زندگی اسلامی^۳ اشاره کرد. سبک زندگی اسلامی نظام‌واره خاص زندگی است که به یک فرد، خانواده یا جامعه با هویت خاص اختصاص دارد. این نظام‌واره هندسه کلی رفتار بیرونی و جوارح است و افراد، خانواده‌ها و جوامع را از هم متمایز می‌کند. سبک زندگی اسلامی را می‌توان شیوه زندگی فردی و اجتماعی دانست که همه یا بیش‌تر افراد متدین به اسلام یا قشر مؤثری از جامعه اسلامی به آن عمل می‌کنند و در رفتارشان منعکس می‌شود (مصباح، ۱۳۹۲: ۶؛ شریفی، ۱۳۹۱: ۲۸؛ مهدوی کنی، ۱۳۸۷: ۷۸-۴۶). به عبارت دیگر سبک زندگی هر فرد و جامعه‌ای متأثر از نوع باورها (جهان‌بینی) و ارزش‌های (ایدئولوژی) حاکم بر آن فرد و جامعه است. جهان‌بینی الهی و ارزش‌های کمال‌گرایانه و سعادت‌محورانه سبک خاصی از زندگی را شکل می‌دهند. بنابراین، دین در گام نخست با ارائه جهان‌بینی و ایدئولوژی ویژه‌ای زیربنای شکل‌دهی به زیست دین‌دارانه را می‌سازد و در مرحله بعد با ارائه آداب و دستورالعمل‌های خاصی برای همه ابعاد زندگی انسان در حقیقت به دنبال شکل‌دهی به نوع خاصی از زیست انسانی است. دستورالعمل‌های اخلاقی و حقوقی و فقهی دین، در واقع به منظور ارائه الگویی از زیست دینی و خدایسندانه است. دستورالعمل‌هایی که در حوزه دین (رفتار با خانواده، رفتار با همسایگان، رفتار با هم‌کیشان و غیر هم‌کیشان و تعاملات و ارتباطات بین‌الادیانی و بین‌مذهبی) مطرح شده است، همگی برای ساختن سبک زندگی دینی است (طباطبائی، ۱۳۶۴، ج ۶: ۲۵۸). از این رو است که مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای توحید را صرفاً یک نظریه

1. Evaluation
2. Ornstein & Hunkins
3. Islamic Life Style

فلسفی و فکری ندانسته؛ بلکه یک روش زندگی برای همه انسان‌ها دانسته و از این رو توصیه می‌فرماید که: «مردم خدا را در زندگی خود حاکم کنند و دست قدرت‌های گوناگون را از سر جامعه کوتاه کنند» (شریفی، ۱۳۹۱: ۳۵).

با توجه به نقش و جایگاه کتاب‌های درسی در نظام آموزشی ایران به عنوان محصول برنامه درسی و نیز لزوم انتقال ارزش‌های موجود در آن به دانش‌آموزان، کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه با هدف بررسی میزان توجه به مباحث و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات بررسی شدند.

سوره مبارکه حجرات، چهل و نهمین سوره قرآن است و به مناسبت ورود واژه حجرات در آیه چهارم آن را حجرات نامیده‌اند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹: ۲۱۴). این سوره ۱۸ آیه دارد و جز آیه ۱۳، بقیه آیه‌های آن در مدینه نازل شده است و به همین دلیل آن را در زمره سوره‌های مدنی قرار داده‌اند. ارزش این سوره بسیار بالاست تا آن جا که امام صادق (ع) درباره ثواب و فضیلت تلاوت این سوره می‌فرماید: «آن که هر شب و یا هر روز این سوره را بخواند در زمره زائران پیامبر خدا خواهد بود» (طیب، ۱۳۷۸، ج ۱۳: ۲۲۱). این سوره مبارکه از خاص‌ترین سوره‌های قرآن است و بسیاری از مفسران به این دلیل که در این سوره مجموعه‌ای از آداب آمده است، این سوره را به سوره ادب یا آداب نام‌گذاری کرده‌اند. علامه طباطبایی (ره) ذیل آیات این سوره می‌فرماید: «این سوره مشتمل برمسئله‌ای از احکام دین است، احکامی که با آن سعادت زندگی فردی انسان تکمیل می‌شود، و نظام صالح و طیب در (مجتمع) او مستقر می‌شود. بعضی از آن مسائل ادب جمیلی است که باید بین بنده و خدای سبحان رعایت شود، و پاره‌ای آدابی است که بندگان خدا باید درباره رسول خدا (ص) رعایت کنند، که در پنج آیه اول سوره به آن‌ها اشاره شده است. بعضی دیگر، احکام مربوط به مسائلی است که مردم در برخورد با یکدیگر باید آن را رعایت کنند. و در انتهای این سوره، خداوند با اشاره به حقیقت ایمان و اسلام، بر بشریت منت می‌گذارد که نور ایمان را به او افاضه فرموده است» (طباطبائی، ۱۳۶۴، ج ۱۸: ۴۵۵).

کتاب‌های درسی «دین و زندگی» متناسب با طرحی است که در قالب «راه زندگی» تبیین شده است تا دانش‌آموزان بیاموزند که دین، شیوه زندگی آن‌ها برای رسیدن به سعادت و خوشبختی است. کتاب‌های دین و زندگی پایه‌های چهارگانه دوره متوسطه دوم در قالب سه

مرحله «اندیشه و قلب»، «پایداری در عزم» و «در مسیر» تنظیم شده که انتخاب آن‌ها بر مبنای مسیر از نظر به عمل است. در بحثی اجمالی درباره اهداف و جهت‌گیری محتوای کتاب‌ها می‌توان عنوان کرد که در کتاب سال اول، دانش‌آموزان می‌آموزند که خداوند تبارک و تعالی محبوب و مقصود همه آدمیان است و انسان در درون خویش او را که سرچشمه تمام زیبایی‌هاست، طلب می‌کند و می‌جوید. همه صفات ثبوتی و کمالی از آن خداوند است و او از هر عیب و نقیصه مبرا است. آن‌ها باید بکوشند ایمان خود را به چنین محبوب زیبایی عمیق‌تر کنند، تا با حرکتی هرچه پویاتر، بسوی عزیمت کنند و تمام خوبی‌های هستی و زیبایی‌ها را در وجود خود جمع کنند (اعتصامی و جوارشکیان، ۱۳۸۹: ۱۰۲). کتاب سال دوم در پی آن است که دانش‌آموزان بیاموزند که بر اساس برهان حکمت (نظم) این جهان سراسر هدف‌مند و منظم، آفریده خداوند حکیم است و در سیر دائمی به سوی اوست. انسان‌ها نیز در حال بازگشت به سوی خداوند متعال و حضور یافتن در محضر او هستند و باید از قبل خود را برای این حضور مهیا کنند (اعتصامی، ۱۳۹۰: ۴۳). دانش‌آموزان سال سوم با توجه به مباحث کتاب، با هدایت‌گری خداوند آشنایی پیدا می‌کنند و مشاهده می‌کنند که همه موجودات از جمله انسان را به سوی مقصدش هدایت می‌کند. هدایت هر موجود متناسب با ساختار وجودی اوست. از این رو هدایت انسان اختیاری است و با ارسال پیامبران و امامان صورت می‌پذیرد (اعتصامی و جوارشکیان، ۱۳۹۰: ۲۵). در ادامه این فرایند سیستمی، محتوای کتاب سال چهارم دانش‌آموزان را به سوی درک نیازمندی انسان به خداوند، ضرورت اخلاص و بندگی، بازگشت از گناه (توبه)، شناسایی دایره دامن اختیار انسان، فهم رابطه دین و تمدن و شناخت معیارهای تمدن متعالی، آشنایی با عصر شکوفایی تمدن اسلامی، واکاوی زمینه‌های شکل‌گیری تمدن جدید و توانایی برنامه‌ریزی برای تعامل بهتر با خود، دیگران و جهان هستی سوق می‌دهد (اعتصامی و سرزنچی، ۱۳۹۱: ۲۴).

در بررسی پیشینه پژوهش مشخص شد؛ پژوهشی وجود ندارد که به طور اخص به تحلیل محتوا در زمینه سبک زندگی اسلامی اقدام کند. اما به عنوان شاهد به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. صباحی‌زاده و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در برنامه درسی کتب جدید التألیف پایه ششم دوره دبستان» نشان دادند که در برنامه درسی کتب پایه ششم به میزان ۲۱/۳۰٪ به مؤلفه‌های سبک زندگی

اسلامی توجه شده است و از میان ابعاد شناختی، عاطفی و عملکردی، به بعد شناختی بیش‌ترین توجه شده است. دهقانیان و پوریانی (۱۳۹۲) که به «بررسی ابعاد و مؤلفه‌های سبک زندگی ایرانی - اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری» اقدام کرده بودند، ابعاد سبک زندگی اسلامی را به چهار بعد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی تقسیم و برای هر بعد مقولاتی را عنوان کرده‌اند. نجفی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود که با عنوان «راهکارهای کاربردی سازی سبک زندگی اسلامی در نهاد خانواده؛ برگرفته از احادیث» انجام پذیرفته بود، راهکارهای پنجگانه (تغییر عوامل آسیب‌زا، تمهید شرایط رشد شخصیت افراد، فراهم‌سازی تجربه عملی سبک زندگی اسلامی و عوامل محیطی - اجتماعی) را برای تحقق سبک زندگی اشاره کردند. خطیبی و ساجدی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «مروری بر شاخص‌های سبک زندگی اسلامی»، رسیدن به حیات طیبه و سبک زندگی اسلامی را در گرو دانستن شاخص‌های فردی و اجتماعی سبک زندگی تبیین کرده‌اند. فیضی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «درآمدی بر سبک زندگی اسلامی» عنوان می‌کند که مثلث نیاز، دین، سبک زندگی و تعامل دو سویه این مقوله بدین شکل است که دین شکل‌دهنده سبک زندگی است و سبک زندگی فرد نیز در تقویت یا تضعیف دین داری فرد مؤثر است. از سوی دیگر دین ترسیم‌کننده نیازهای مادی و معنوی انسان است و نیازها عاملی برای توجه به دین‌داری و گسترش آن است. امین‌پور و امین‌پور (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «آداب گفتاری حاکم بر سبک زندگی اسلامی از دیدگاه قرآن» این موضوع بررسی کرده‌اند که سبک زندگی اسلامی از لایه‌ها و عناصر متعددی تشکیل شده است که آداب گفتار به عنوان یکی از لایه‌های ظاهری و سطحی آن بر پایه لایه‌های عینی اعتقادی و ارزشی شکل می‌گیرد؛ آن‌ها در ادامه به دو نوع آداب گفتاری ایجابی و سلبی اشاره کرده‌اند که در قرآن تبیین شده است. ماهرزاده و عباسی (۱۳۹۱) در مطالعه‌ای با عنوان «مدرسه زندگی، ماهیت و چگونگی تحقق آن» ابراز می‌دارند که شعار این نوع مدارس آموختن برای زیستن از طریق عمل است و آموزش سبک زندگی یکی از رسالت‌های مهم آن‌ها تلقی می‌شود. صالحی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های شادکامی» که یکی از جنبه‌های سبک زندگی است به این نتیجه رسیدند که به مؤلفه‌های شادکامی در کتاب‌های درسی توجه شده است. اما با توجه به حجم کتاب و ضرورت شادکامی در کتاب‌های درسی، توجه کردن بیش‌تر به این مؤلفه‌ها و

شاخص‌ها و لحاظ کردن آن‌ها در کتب درسی می‌تواند در پرورش انسان‌های سالم و با نشاط نقش مهمی ایفا کند. نتایج پژوهش کجیاف و همکاران (۱۳۹۰) با عنوان «رابطه سبک زندگی اسلامی با شادکامی و رضایت از زندگی دانشجویان شهر اصفهان» نشان داد که سبک زندگی اسلامی با رضایت از زندگی و شادکامی، رابطه معناداری در سطح ($p < /0.01$) دارد. میرعارفیان (۱۳۸۶) به طور ویژه به «نقد و ارزیابی محتوای کتاب درسی دین و زندگی سال سوم دبیرستان» اقدام و در آن تصریح کرده است که اکثریت پاسخ‌دهندگان بر این عقیده هستند، کتاب‌های دین و زندگی باید در ارائه الگوهای عملی برگرفته از سبک زندگی پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) به دانش‌آموزان توجه و تلاش بیش‌تری کنند. نتایج پژوهش مهدوی کنی (۱۳۸۶) با عنوان «مفهوم سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی» حاکی از آن است که مفهوم سبک زندگی از جمله مفاهیم علوم اجتماعی است که اخیراً به آن بسیار توجه شده است و به صورت زندگی به عنوان یک الگوی مطلوب و ثابت توجه می‌کند که متأثر از زندگی روزمره و مظاهر مختلف آن است. کلبعلی (۱۳۸۴) در پژوهشی محتوای کتاب‌های دینی، اجتماعی و فارسی مقاطع ابتدایی و راهنمایی را در رابطه با آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی بررسی کرده است. نتیجه پژوهش نشان داد که ارزش‌های اسلامی در کتاب‌های فارسی و دینی از نظر کمی برابر با اهداف آن دروس است، ولی ارزش‌های ایرانی در حد اهداف دروس مذکور نیست. حسن‌زاده (۱۳۸۲) در پژوهشی با عنوان «نقش و کارکرد نهادهای آموزشی در انتقال ارزش‌های اجتماعی- فرهنگی» به این نتیجه رسید که نهادهای آموزشی هر کشور در انتقال ارزش‌ها، سنت‌ها و هنجارهای اجتماعی نقش مهمی داشته و منعکس‌کننده ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی- اجتماعی آن جامعه محسوب می‌شود. مهرمحمدی و صمدی (۱۳۸۲) در پژوهشی با عنوان «بازنگری در الگوی آموزش دینی جوانان و نوجوانان در دوره متوسطه» الگویی را برای آموزش دینی جوانان و نوجوانان دوره متوسطه معرفی کرده‌اند. موسی پور (۱۳۸۲) به بررسی تحولات برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی ایران پرداخته و بیان کرده که در روند تحولی برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی، اصول سازمان‌دهی بیش‌تر رعایت شده و استفاده از شیوه ارائه کتبی غلبه یافته است، همچنین آموزش‌های دینی، به پایه‌های پایین‌تر تسری داده شده و مدت آموزش با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده است. همچنین ارزشیابی برنامه درسی نقش لازم را ایفا نکرده است؛ بنابراین، در

مجموع گرچه برنامه‌های آموزش دینی دوره ابتدایی روندی رو به بهبود داشته‌اند، اما با وضع مطلوب فاصله دارند و نیازمند بازنگری و اصلاح هستند. روزنایی (۱۳۸۱) در مقاله‌ای پیرامون اسلامی کردن برنامه آموزشی و تحصیلی، تلاش کرده است که مشکلات موجود برنامه‌ریزی در نظام آموزشی کشورهای اسلامی را بررسی کند، نتایج پژوهش نشان داد که محتوای برنامه درسی، یعنی رشته‌ها یا موضوعات ارائه شده در نهادهای آموزشی اسلامی، از سطح ابتدایی گرفته تا سطح متوسطه، به خصوص در علوم اکتسابی عاریت گرفته از دیدگاه غیر دینی غربی است؛ بنابراین، دانش آموخته شده عاری از ارزش‌های مذهبی است؛ حتی اگر چنین هم نباشد، مملو از ارزش‌های ناسازگار با عقاید و ارزش‌های دینی است. در گزارش پژوهشی SAIC^۱ (۲۰۰۶) با عنوان کتاب‌های درسی ایران، محتوا و زمینه، گزارش شده است که در تمام کتاب‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم به ارائه تعالیم مذهب شیعه اقدام شده است. جرویس و توبین^۲ (۲۰۰۶) با مطالعه‌ای درباره جایگاه صلح در کتاب‌های درسی ایران به این یافته رسیدند که تأکید بر اسلام در تمام کتاب‌های درسی مدارس ایران وجود دارد. کلمن^۳ (۲۰۰۶) در پژوهشی که «زندگی سالم و متوازن به عنوان چارچوب برنامه درسی» نام داشت، نحوه رسیدن به یک سبک زندگی متوازن را در قالب یک الگوی ساختارمند ارائه کرده است. در پژوهشی‌های دیگر نیز مانند هیلر و هیلر^۴ (۲۰۱۴)، تنیا^۵ (۲۰۰۸)، میدگلی و اندرمان^۶ (۲۰۰۳)، نیمی و جون^۷ (۱۹۹۳) و ریبا^۸ (۱۹۹۷) اهمیت انتقال مفاهیم و ارزش‌ها از طریق محتوای دروس (کتاب‌ها) بسیار مهم توصیف شده‌اند.

روش

با توجه به تحلیل کمی، عینی و نظام‌دار کتاب‌های درسی در زمینه توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی و همچنین ابزار مورد استفاده، روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا^۹

1. Science Applications International Corporation
2. Groiss & Thoobian
3. Coleman
4. Hyler & Hyler
5. Tania
6. Midgley & Anderman
7. Niemei & Junn
8. Ryba
9. content analysis

بود. کرلینجر^۱ (به نقل از بیابانگرد، ۱۳۸۴: ۳۹۰) تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است. واحد ثبت^۲ در این پژوهش، مضمون بود. واحد ثبت به بخش معنادار و قابل رمزگذاری محتوا اطلاق می‌شود و روش شمارش نیز، فراوانی است. مقوله‌بندی و تعیین شاخص‌ها با روش جعبه‌ای^۳ است، یعنی طبقات (مقوله‌ها) قبل از اجرای پژوهش تعیین می‌شوند و به همین دلیل به آن، روش از پیش تعیین‌شده نیز می‌گویند (نوریان، ۱۳۸۷: ۶۵).

جامعه آماری این پژوهش، کتب درسی دین و زندگی دوره متوسطه چاپ سال ۱۳۹۱ بود. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف‌نظر و کل جامعه آماری به عنوان نمونه در نظر گرفته شد.

ابزار گردآوری داده‌ها، چک لیست تحلیل محتوای کتاب‌های درسی محقق ساخته بر مبنای آموزه‌های دینی (صفات و رفتارهای اخلاقی) مطرح شده در سوره مبارکه حجرات بود. در فرایند ساخت چک لیست مورد نظر، ابتدا سوره مبارکه حجرات با توجه به ترجمه آیت الله ناصر مکارم شیرازی بررسی شد و از هر آیه نکات مهم آن انتخاب شد. سپس، برای هر مجموعه از آیات که بین آن‌ها قرابت معنایی وجود داشت، یک مؤلفه اصلی انتخاب شد، همچنین برای دقیق‌تر شدن مؤلفه‌های فرعی، از تفسیر سوره حجرات نیز استفاده شد که زیر نظر ایشان و با عنوان «تفسیر نمونه» تألیف شده است؛ نتایج این بررسی با ۲ محور و ۲۰ مؤلفه مفهومی که با مفاد آیات این سوره همسو هستند، در جدول زیر آورده شده است.

جدول ۱: طبقه‌بندی محورها و مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با سبک زندگی اسلامی، مبتنی بر سوره

مبارکه حجرات

محورها	مؤلفه‌های مفهومی
۱. آداب زندگی ایجابی	تقوا: آیه (۱)، پرهیزگاری: آیه (۱)، خویش‌داری: آیه (۱) پارسایی: آیه (۱)، بلندسخن نگفتن آیه (۱)، تفسیر نمونه ص ۱۳۹، داشتن برنامه در زندگی: آیه (۵)، تحقیق در خبر دیگران: آیه (۶)، میانجی‌گری در صلح: آیه (۹)، عدالت خواهی و حق طلبی: آیه (۹)، برادری مؤمنان: آیه (۱۰)، توبه: آیه (۱۱)، جهاد: آیه (۱۵)، خلوص قلب: (تفسیر نمونه، ص ۱۵۰)، برخورد نیکو: (تفسیر نمونه، ص ۱۴۲)، حیا، انضباط اسلامی: (تفسیر نمونه، ص ۱۴۷).
۲. آداب زندگی سلبی	مسخره کردن: آیه (۱۱)، طعن و عیب جویی: آیه (۱۱)، گمانه‌زنی و سوءظن: آیه (۱۲)، تجسس: آیه (۱۲)، غیبت: آیه (۱۲).

1. kerlinger
2. Recoding unit
3. Procedure parboil

به منظور حصول اطمینان از وجود روایی^۱، محورها و مؤلفه‌های مفهومی استخراجی اولیه در اختیار گروهی از صاحب‌نظران برنامه‌درسی و متخصصان حوزه سبک زندگی اسلامی گذارده و از آن‌ها خواسته شد محورها و مؤلفه‌های مفهومی را به لحاظ درجه تناسب با مفاهیم مرتبط با ابعاد سبک زندگی اسلامی در حوزه برنامه‌درسی در طیفی از یک تا پنج ارزش‌گذاری کنند. ماحصل بررسی نتایج ارزش‌گذاری‌های آن‌ها تأیید محور و مؤلفه‌های مفهومی دسته‌بندی شده در محورها با ارزش میانگین ۴/۲ از ۵ بوده است. به علاوه در فرایند ساخت ابزار، برای اطمینان از وجود روایی صوری و محتوایی ابزار، چک لیست تهیه شده اولیه را مجدداً صاحب‌نظران و متخصصان مذکور بررسی کردند و پس از اعمال نظرات اصلاحی آن‌ها فرم نهایی ابزار در طیفی از ۱-۵ ارزش‌گذاری شد که این بار نیز، ارزش میانگین ۴/۵ از ۵ را به دست آورد.

برای تأمین پایایی^۲ ابزار از تکنیک اجرای مجدد استفاده شده است. بدین صورت که فرم نهایی تهیه شده به طور همزمان و مجزا در اختیار تحلیل‌گر محتوای متخصص دیگری نیز قرار داده شد که به طور مجزا، چند درس از برخی کتاب‌ها را تحلیل کنند. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام شده همزمان توسط پژوهشگر اصلی و متخصص مذکور، محاسبه شد که نتیجه حاصله مبین ضریب همبستگی ۰/۸۶ بوده است.

با توجه به روش اجرای پژوهش و همچنین فقدان نمونه‌گیری و بررسی جامع کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه، تحلیل آماری داده‌های پژوهش در سطح توصیفی انجام شد و در این ارتباط از شاخص‌های گرایش مرکزی و پراکندگی چون فراوانی، درصد، میانگین، رتبه‌بندی و جداول توصیفی استفاده شد.

یافته‌ها

در این قسمت، نتایج بررسی سؤال‌های پژوهش به تفکیک در پنج قسمت تشریح شده است:

نتایج سؤال اول پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره

1. validity
2. reliability

متوسطه به مباحث مرتبط با سبک زندگی اسلامی توجه شده است؟

تحلیل کتاب‌های مورد بررسی نشان داد؛ در هر یک از کتاب‌ها به میزان متفاوت به مباحث مرتبط با سبک زندگی اسلامی توجه شده است. در جدول ۲ مجموع فراوانی و درصد‌های مربوط به محورها و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در کتاب‌های مورد بررسی به تفکیک پایه تحصیلی آمده که به شرح زیر است:

مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های دین و زندگی پایه اول متوسطه ۲۱۳ مورد است که برابر با ۲۹/۱٪ از کل فراوانی‌های تحلیل شده است. از بین مؤلفه‌های مفهومی تحلیل شده این کتاب، بیش‌ترین توجه به مؤلفه‌های تقوا با ۲۲ فراوانی و ۱۰/۳٪، برخورد نیکو با ۱۶ فراوانی و ۷/۵٪، داشتن برنامه در زندگی با ۱۵ فراوانی و ۷٪، خویش‌داری با ۱۴ فراوانی و ۶/۶٪، پرهیزگاری با ۱۳ فراوانی و ۶/۱٪ بوده و به مؤلفه‌های پژوهش در خبر دیگران با ۵ فراوانی و ۲/۳٪، پارسایی با ۶ فراوانی و ۲/۸٪، جهاد و میانجی‌گری در برقراری صلح با ۷ فراوانی و ۳/۳٪ کم‌تر توجه شده است.

مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های دین و زندگی پایه دوم متوسطه ۱۳۹ مورد است که برابر با ۱۹٪ از کل فراوانی‌های تحلیل شده است. از بین مؤلفه‌های مفهومی تحلیل شده این کتاب، بیش‌ترین توجه به مؤلفه‌های تقوا با ۱۴ فراوانی و ۱۰/۱٪، حیا و انضباط اسلامی با ۱۳ فراوانی و ۹/۴٪، عدالت‌خواهی و داشتن برنامه در زندگی با ۱۱ فراوانی و ۷/۹٪، پارسایی با ۹ فراوانی و ۶/۵٪ بوده و به مؤلفه‌های؛ بلند سخن نگفتن با ۱ فراوانی و ۰/۷٪، میانجی‌گری در برقراری صلح با ۲ فراوانی و ۱/۴٪، خلوص قلب با ۴ فراوانی و ۲/۹٪ و برخورد نیکو با ۵ فراوانی و ۳/۶٪ کم‌تر توجه شده است.

مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های دین و زندگی پایه سوم متوسطه ۱۵۴ مورد است که برابر با ۲۱٪ از کل فراوانی‌های تحلیل شده است. از بین مؤلفه‌های مفهومی تحلیل شده این کتاب، بیش‌ترین توجه به مؤلفه‌های عدالت‌خواهی و حیا با ۱۷ فراوانی و ۱۱٪، برخورد نیکو با ۱۲ فراوانی و ۷/۸٪، برادری مؤمنان و خلوص قلب با ۱۱ فراوانی و ۷/۱٪، بوده و به مؤلفه‌های توبه با ۲ فراوانی و ۱/۳٪، میانجی‌گری در برقراری صلح با ۳ فراوانی و ۱/۹٪، مسخره کردن، تجسس و غیبت با ۴ فراوانی و ۲/۶٪ و برخورد نیکو با ۵ فراوانی و ۳/۲٪ کم‌تر توجه شده است.

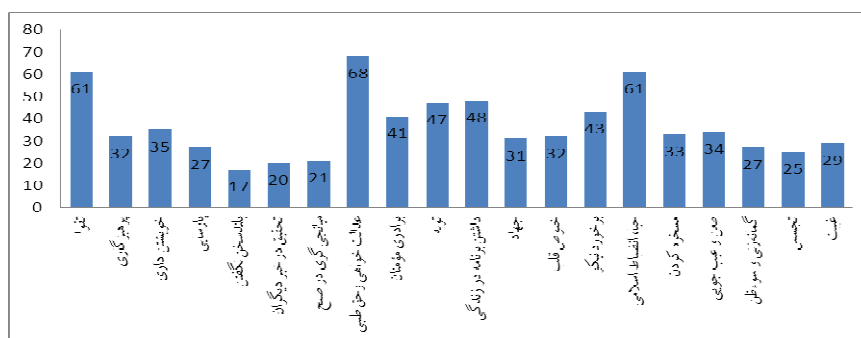
همچنین مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های دین و زندگی پایه چهارم متوسطه ۲۲۶ مورد است که برابر با ۳۰/۹٪ از کل فراوانی‌های تحلیل شده است. از بین مؤلفه‌های مفهومی تحلیل شده این کتاب، بیش‌ترین توجه به مؤلفه‌های توبه با ۲۹ فراوانی و ۱۲/۸٪، عدالت خواهی با ۲۷ فراوانی و ۱۱/۹٪، حیا و انضباط اسلامی با ۲۰ فراوانی و ۸/۸٪، تقوا با ۱۵ فراوانی و ۶/۶٪ بود و به مؤلفه‌های بلند سخن نگفتن با ۴ فراوانی و ۱/۸٪، پارسایی و پژوهش در خبر دیگران با ۵ فراوانی و ۲/۲٪، و گمانه‌زنی و سوء ظن با ۶ فراوانی و ۲/۷٪ کم‌تر توجه شده است.

جدول ۲: نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه به لحاظ توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی به تفکیک محور، مؤلفه و پایه

محور	مؤلفه‌ها	اول دبیرستان		دوم دبیرستان		سوم دبیرستان		چهارم دبیرستان		مجموع فراوانی درصد
		فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد			
	تقوا	۲۲	۱۰/۳	۱۴	۱۰/۱	۱۰	۶/۵	۱۵	۶/۶	۶۱
	پرهیزگاری	۱۳	۶/۱	۵	۳/۶	۶	۳/۹	۸	۳/۵	۳۲
	خویش‌داری	۱۴	۶/۶	۶	۴/۳	۸	۵/۲	۷	۳/۱	۳۵
	پارسایی	۶	۲/۸	۹	۶/۵	۷	۴/۵	۵	۲/۲	۲۷
	بلندسخن نگفتن	۸	۳/۸	۱	۰/۷	۴	۲/۶	۴	۱/۸	۱۷
	تحقیق در خبر دیگران	۵	۲/۳	۴	۲/۹	۶	۳/۹	۵	۲/۲	۲۰
	میانجی‌گری در صلح	۷	۳/۳	۲	۱/۴	۳	۱/۹	۹	۴	۲۱
	عدالت‌خواهی و حق‌طلبی	۱۳	۶/۱	۱۱	۷/۹	۱۷	۱۱	۲۷	۱۱/۹	۶۸
۱. آداب	برادری مؤمنان	۱۰	۴/۷	۸	۵/۸	۱۱	۷/۱	۱۲	۵/۳	۴۱
	توبه	۹	۴/۲	۷	۵	۲	۱/۳	۲۹	۱۲/۸	۴۷
زندگی	داشتن برنامه در زندگی	۱۵	۷	۱۱	۷/۹	۱۰	۶/۵	۱۲	۵/۳	۴۸
ایجابی	جهاد	۷	۳/۳	۵	۳/۶	۶	۳/۹	۱۳	۵/۸	۳۱
	خلوص قلب	۹	۴/۲	۴	۲/۹	۱۱	۷/۱	۸	۳/۵	۳۲
	برخورد نیکو	۱۶	۷/۵	۵	۳/۶	۱۲	۷/۸	۱۰	۴/۴	۴۳
	حیا، انضباط اسلامی	۱۱	۵/۲	۱۳	۹/۴	۱۷	۱۱	۲۰	۸/۸	۶۱
	مسخره کردن	۹	۴/۲	۸	۵/۸	۴	۲/۶	۱۲	۵/۳	۳۳
	طعن و عیب‌جویی	۱۲	۵/۶	۸	۵/۸	۵	۳/۲	۹	۴	۳۴
۲. آداب	گمانه‌زنی و سوءظن	۸	۳/۸	۶	۴/۳	۷	۴/۵	۶	۲/۷	۲۷
زندگی سلبی	تجسس	۹	۴/۲	۵	۳/۶	۴	۲/۶	۷	۳/۱	۲۵
	غیبت	۱۰	۴/۷	۷	۵	۴	۲/۶	۸	۳/۵	۲۹
	مجموع	۲۱۳	۱۰۰	۱۳۹	۱۰۰	۱۵۴	۱۰۰	۲۲۶	۱۰۰	۷۳۲
	درصد فراوانی پایه‌ها	---	۲۹/۱	---	۱۹	---	۲۱	---	۳۰/۹	---

نتایج سؤال دوم پژوهش: میزان توزیع مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه چگونه است؟

تحلیل کتاب‌های مورد بررسی نشان داد از مجموع ۷۳۲ واحد ضبط شمارش شده مرتبط با مباحث سبک زندگی اسلامی، مؤلفه عدالت‌خواهی و حق‌طلبی با ۶۸ فراوانی و ۹/۳٪ بیش‌ترین و مؤلفه بلند سخن نگفتن با ۱۷ فراوانی و ۲/۳٪ کم‌ترین میزان توجه را داشته‌اند، نحوه توزیع سایر مؤلفه‌ها در نمودار زیر به تفصیل بیان شده است.

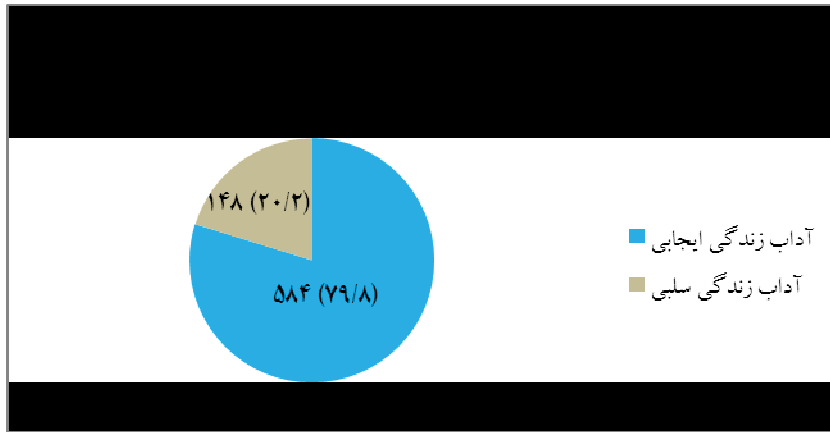

نمودار ۱: میزان توجه به مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه بر اساس فراوانی

نتایج سؤال سوم پژوهش: به چه میزان در محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه به محورهای مفهومی سبک زندگی اسلامی توجه شده است؟
 با توجه به تحلیل کتاب‌های مورد بررسی و نتایج جدول ۳: از مجموع ۷۳۲ فراوانی تحلیل شده، محور آداب زندگی ایجابی دارای ۵۸۴ فراوانی و ۷۹/۸٪ و محور آداب زندگی سلبی با ۱۴۸ فراوانی و ۲۰/۲٪ است.

جدول ۳: نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه در توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی بر حسب محورهای مفهومی

محورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
آداب زندگی ایجابی	۵۸۴	۷۹/۸
آداب زندگی سلبی	۱۴۸	۲۰/۲
جمع	۷۳۲	۱۰۰

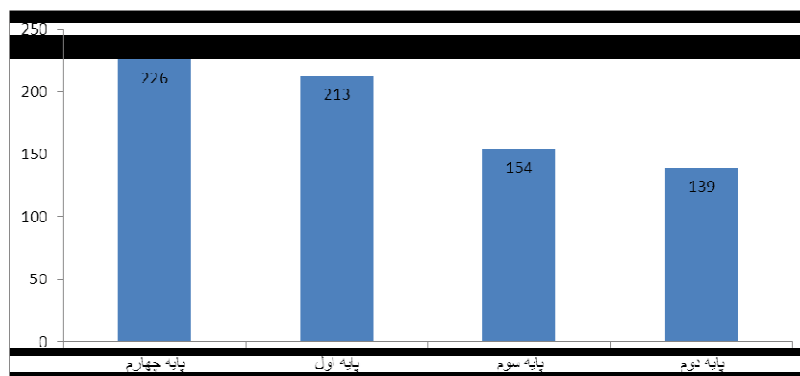
نمودار ۲: میزان توجه به محورهای سبک زندگی اسلامی در محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه بر اساس فراوانی و درصد فراوانی

نتایج سؤال چهارم پژوهش: رتبه‌بندی میزان توجه کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه به مباحث سبک زندگی اسلامی چگونه است؟

با توجه به نتایج جدول ۴: در بین کتاب‌های مورد بررسی، کتاب دین و زندگی پایه چهارم با ۲۲۶ فراوانی و ۳۰/۹٪ رتبه اول، کتاب پایه اول با ۲۱۳ فراوانی و ۲۹/۱٪ رتبه دوم، کتاب پایه سوم با ۱۵۴ فراوانی و ۲۱٪ رتبه سوم و کتاب پایه دوم با ۱۳۹ فراوانی و ۱۹٪ رتبه چهارم میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی را دارند.

جدول ۴: رتبه‌بندی میزان توجه کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه به مباحث سبک زندگی اسلامی بر حسب پایه تحصیلی

پایه تحصیلی	فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده	درصد فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده	رتبه میزان توجه به مباحث
اول	۲۱۳	۲۹/۱	دوم
دوم	۱۳۹	۱۹	چهارم
سوم	۱۵۴	۲۱	سوم
چهارم	۲۲۶	۳۰/۹	اول
جمع	۷۳۲	۱۰۰	*****

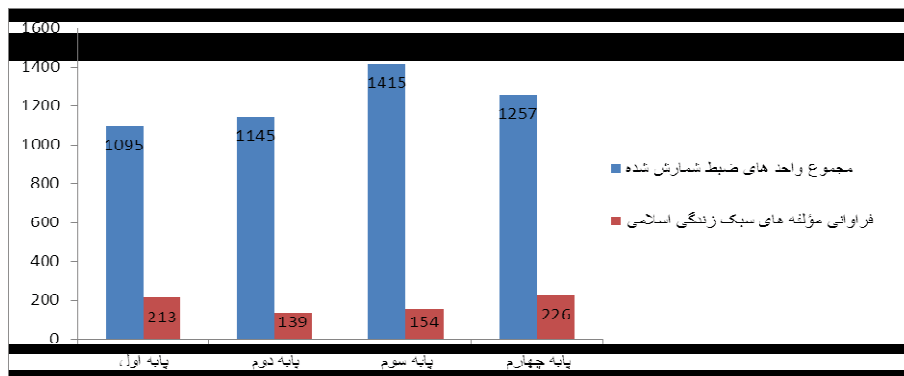
نمودار ۳: رتبه‌بندی میزان توجه کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه به مباحث سبک زندگی اسلامی بر حسب پایه تحصیلی

نتایج سؤال پنجم پژوهش: به چه میزان از واحدهای ضبط شمارش شده محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه به مباحث مرتبط با سبک زندگی اسلامی تعلق دارد؟

با توجه به نتایج جدول ۵: از مجموع ۴۹۱۲ واحد ضبط شمارش شده، تعداد واحدهای کتاب دین و زندگی سال اول متوسطه ۱۰۹۵ مورد است که فراوانی و درصد میزان توجه به مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در آن به ترتیب ۲۱۳ و ۱۹/۵ است. از مجموع واحدهای شمارش شده کتاب دین و زندگی سال دوم متوسطه که ۱۱۴۵ مورد است، ۱۳۹ فراوانی یا ۱۲/۱٪ از مجموع واحدهای شمارش شده کتاب دین و زندگی سال سوم که ۱۴۱۵ مورد است، ۱۵۴ فراوانی یا ۱۰/۹٪ و از مجموع واحدهای شمارش شده کتاب دین و زندگی سال چهارم که ۱۲۵۷ مورد است، ۲۲۶ فراوانی یا ۱۸٪ به مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی توجه کرده‌اند. در نهایت از مجموع ۴۹۱۲ واحد ضبط شمارش شده در چهار کتاب دین و زندگی، ۷۳۲ فراوانی یا ۱۴/۹٪ به مباحث و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی توجه شده است.

جدول ۵: میزان توجه کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه به مباحث سبک زندگی اسلامی نسبت به کل واحدهای ضبط شمارش شده

پایه تحصیلی	مجموع واحدهای ضبط شمارش شده	فراوانی مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی	درصد فراوانی مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی
اول	۱۰۹۵	۲۱۳	۱۹/۵
دوم	۱۱۴۵	۱۳۹	۱۲/۱
سوم	۱۴۱۵	۱۵۴	۱۰/۹
چهارم	۱۲۵۷	۲۲۶	۱۸
جمع	۴۹۱۲	۷۳۲	۱۴/۹

نمودار ۴: میزان توجه کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه به مباحث سبک زندگی اسلامی نسبت به کل واحدهای ضبط شمارش شده

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجه به مباحث مرتبط با سبک زندگی اسلامی در محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه در راستای ۵ سؤال اصلی پژوهش انجام و طی آن ۲ محور و ۲۰ مؤلفه مفهومی مرتبط با مفاهیم سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات در محتوای کتاب‌های درسی مذکور بررسی شد.

۱- نتایج حاصل از سؤال اول پژوهش حاکی از آن است که مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های دین و زندگی پایه اول متوسطه با فراوانی ۲۱۳ و ۱۹/۱٪، پایه دوم متوسطه با فراوانی ۱۳۹ و ۱۲/۱٪، پایه سوم متوسطه با فراوانی ۱۵۴ و ۱۰/۹٪ و پایه چهارم متوسطه با

فراوانی ۲۲۶ و ۳۰/۹٪ به مباحث و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات توجه کرده‌اند. نتایج مذکور با نتایج پژوهش‌های مرزوقی (۱۳۸۷)، کلبعلی (۱۳۸۴)، SAIC (۲۰۰۶)، جرویس و توبیین (۲۰۰۶) و حسن‌زاده (۱۳۸۲)، همسو و با نتایج پژوهش روزنانی (۱۳۸۱) ناهمسو است.

۲- نتایج بررسی سؤال دوم پژوهش نشان داد که محتوای کتاب‌های مورد بررسی به مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی به میزان متفاوتی توجه کرده‌اند، به گونه‌ای که از مجموع ۷۳۲ واحد ضبط شمارش شده، مؤلفه عدالت‌خواهی و حق‌طلبی با ۶۸ فراوانی و ۹/۳٪ بیش‌ترین و مؤلفه بلند سخن نگفتن با ۱۷ فراوانی و ۲/۳٪ کم‌ترین میزان توجه را داشته‌اند.

۳- بررسی نتایج به دست آمده از سؤال سوم پژوهش نشان داد از بین محورهای دوگانه سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات، محور آداب زندگی ایجابی دارای ۵۸۴ فراوانی و ۷۹/۸٪ و محور آداب زندگی سلبی با ۱۴۸ فراوانی و ۲۰/۲٪ است.

۴- نتایج حاصل از سؤال چهارم پژوهش حاکی از آن است که در بین کتاب‌های مورد بررسی، کتاب دین و زندگی پایه چهارم با ۲۲۶ فراوانی و ۳۰/۹٪ رتبه اول، کتاب پایه اول با ۲۱۳ فراوانی و ۲۹/۱٪ رتبه دوم، کتاب پایه سوم با ۱۵۴ فراوانی و ۲۱٪ رتبه سوم و کتاب پایه دوم با ۱۳۹ فراوانی و ۱۹٪ رتبه چهارم را در میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی دارند. ۵- نتیجه بررسی سؤال پنجم نشان‌دهنده آن است که از مجموع ۴۹۱۲ واحد ضبط شمارش شده در چهار کتاب دین و زندگی، ۷۳۲ فراوانی یا ۱۴/۹٪ به مباحث و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی توجه شده است. فراوانی و درصد واحدهای مرتبط با سبک زندگی اسلامی با توجه به مجموع واحدهای شمارش شده در پایه اول متوسطه (۱۰۹۵)، برابر با ۲۱۳ فراوانی و ۱۹/۵٪؛ فراوانی و درصد واحدهای مرتبط با سبک زندگی اسلامی با توجه به مجموع واحدهای شمارش شده در پایه دوم متوسطه (۱۱۴۵)، برابر با ۱۳۹ فراوانی و ۱۲/۱٪؛ فراوانی و درصد واحدهای مرتبط با سبک زندگی اسلامی با توجه به مجموع واحدهای شمارش شده در پایه سوم متوسطه (۱۱۴۵)، برابر با ۱۵۴ فراوانی و ۱۰/۹٪ و فراوانی و درصد واحدهای مرتبط با سبک زندگی اسلامی با توجه به مجموع واحدهای شمارش شده در پایه چهارم متوسطه (۱۲۵۷)، برابر با ۲۲۶ فراوانی و ۱۸٪ است.

در مجموع باید گفت، کتاب‌های درسی از مهم‌ترین رسانه‌های آموزشی هستند که وظیفه

انتقال و اشاعه ارزش‌ها و آداب زندگی مطلوب اسلامی و ایرانی به نوجوانان و جوانان را برعهده دارند. نتایج پژوهش میزان توجه محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه ایران در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ به مباحث مرتبط با سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات را تعیین کرد و نقاط قوت و ضعف بیان شد (شایان ذکر است کتاب‌های درسی مذکور بدون توجه به اهداف در نظر گرفته شده برای آن‌ها، تحلیل شده است). میزان توجه فعلی به مفاهیم مرتبط با سبک زندگی اسلامی به دلایلی همچون نگرش برنامه‌ریزان درسی، ترجیحات مؤلفان کتاب‌های درسی به مباحث مختلف، محدودیت در حجم کتاب‌های درسی و تلقی کافی بودن فراوانی‌های بیان شده در کتاب‌های درسی است که ضرورت دارد با بررسی‌های میدانی و استفاده از نظرات صاحب‌نظران، کافی بودن مباحث ارائه شده دقیق‌تر بررسی شود.

پیشنهاد‌های عملی برای کاربردی‌ترین یافته‌های پژوهش عبارت هستند از: ۱- در طراحی و تدوین محتوای کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره متوسطه، با توجه به نیازهای دانش‌آموزان برای برنامه‌ریزی و اداره مطلوب زندگی، مسئله آموزش مباحث سبک زندگی اسلامی بیش‌تر از پیش مدنظر قرار گیرد؛ ۲- برنامه‌ریزان درسی می‌توانند از یافته‌های پژوهش حاضر برای شناسایی محورها و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی و نیز انتخاب محتوای مناسب‌تر برای توسعه شناخت دانش‌آموزان دوره متوسطه استفاده کنند؛ ۳- از آنجا که کتاب‌های درسی مورد بررسی در پژوهش حاضر به تعبیر صاحب‌نظران از جمله دروسی بوده‌اند که امکان توجه به مباحث مرتبط با سبک زندگی اسلامی را در خود داشته‌اند، می‌توان ضمن تشویق کارشناسان تألیف کتاب‌هایی که در این راستا موفقیت قابل قبولی داشته‌اند، از آن‌ها در راستای آشناسازی بیش‌تر سایر گروه‌های تألیف کتاب‌های درسی در انتقال و توسعه این مباحث کمک گرفت.

۴- کتاب‌های مورد بررسی، همچنان عرصه توجه بیش‌تر به این مبحث مهم (سبک زندگی اسلامی) را در خود دارند. در این راستا باید اذعان کرد که برای ایجاد تغییر در سبک زندگی دانش‌آموزان لازم است، از طرف صاحب‌نظران و نویسندگان بزرگ در متن‌ها و داستان‌های مرتبط با آداب زندگی به شیوه‌های مستقیم و غیر مستقیم در کتاب‌ها بیان شود؛ ۵- دست‌اندرکاران آموزش و پرورش می‌توانند به کمک آموزش‌های ضمن خدمت اهمیت توجه به مفاهیم مرتبط با سبک زندگی اسلامی را برای دبیران و سایر عوامل مدرسه توضیح و

تشریح کنند تا آن‌ها در فرصت‌ها و مناسبت‌های گوناگون برای دانش‌آموزان، موضوع سبک زندگی اسلامی را تبیین کنند؛ ۶- انجام‌دادن پژوهش‌های مشابه در سایر کتاب‌های درسی دوره متوسطه و ارزیابی میزان اثربخشی برنامه درسی سبک زندگی اسلامی در دوره متوسطه از دیدگاه معلمان و دانش‌آموزان می‌تواند راهکاری مناسب برای بازسازی اهداف درس دین و زندگی باشد؛ ۷- از آنجا که دستگاه‌های مختلفی مسئول فرهنگ‌سازی افراد در جامعه هستند، به منظور اثرگذاری بهتر برنامه‌ها و جلوگیری از تناقض و تضاد در محتوای برنامه‌ها، ارتباط و هماهنگی میان اهداف و محتوای آن‌ها در تمامی نهادهای فرهنگی پیشنهاد می‌شود.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۶.
- اعتصامی، محمد مهدی (۱۳۸۹). کتاب معلم (راهنمای تدریس) دین و زندگی سال دوم آموزش متوسطه. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- اعتصامی، محمد مهدی و جوارشکیان، عباس (۱۳۸۹). کتاب معلم (راهنمای تدریس) دین و زندگی سال اول آموزش متوسطه. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- اعتصامی، محمد مهدی و جوارشکیان، عباس (۱۳۹۰). کتاب معلم (راهنمای تدریس) دین و زندگی سال سوم آموزش متوسطه. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- اعتصامی، محمد مهدی و سوزنجی، حسین (۱۳۹۱). کتاب معلم (راهنمای تدریس) دین و زندگی سال چهارم آموزش متوسطه. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- امین پور، فاطمه و امین پور، معصومه (۱۳۹۲). آداب گفتاری حاکم بر سبک زندگی اسلامی. ماهنامه معرفت. شماره ۱۸۵. ۵۶-۴۳.
- بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۴). روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی. تهران: دوران.
- حسن زاده، رمضان (۱۳۸۲). نقش و کارکرد نهادهای آموزشی در انتقال ارزش‌های اجتماعی-فرهنگی. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. سال اول، شماره ۴. ۶۴-۴۹.
- خطیبی، حسین و ساجدی، ابوالفضل (۱۳۹۲). مروری بر شاخص‌های سبک زندگی اسلامی. ماهنامه معرفت. شماره ۱۸۵. ۲۵-۱۳.
- دهقانیان، حمید و پوریانی، محمدحسین (۱۳۹۲). بررسی ابعاد و مؤلفه‌های سبک زندگی ایرانی - اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری. مجموعه مقالات همایش تربیت فرهنگی و مدیریت سبک زندگی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد آباده.
- دیباپی صابر، محسن، جعفری ثانی، حسین و آیتی، محسن (۱۳۸۹). میزان درگیری برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت‌های سواد خواندن بر اساس مطالعه بین‌المللی پرلز. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. سال نهم. شماره ۳۶. ۴۹-۲۹.
- رئیس دانا، فرخ لقا (۱۳۷۴). تحقیق و بررسی محتوای برنامه درسی ریاضی دوره راهنمایی. فصلنامه تعلیم و تربیت. شماره ۲۱، ۱۰۶-۸۶.

- روزنانی، هاشم (۱۳۸۱). اسلامی کردن برنامه آموزشی و تحصیلی. ترجمه سوسن کشاورز. فصلنامه حوزه و دانشگاه. سال نهم. شماره ۳۲. ۸۷-۱۱۰.
- رهنما، اکبر (۱۳۸۴). بررسی ویژگی‌های انسان مطلوب در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران. مؤسسه پژوهشی برنامه ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی.
- شریفی، احمدحسین (۱۳۹۱). همیشه بهار، اخلاق و سبک زندگی اسلامی. قم: معارف.
- صباحی زاده، محبوبه، علی پور، یعقوب و عبادی، حسین (۱۳۹۲). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در برنامه درسی کتب جدید التألیف پایه ششم دوره دبستان. مجموعه مقالات همایش تربیت فرهنگی و مدیریت سبک زندگی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد آباده.
- صالحی عمران، ابراهیم، هاشمی، سهیلا و ایران نژاد، منصوره (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های شادکامی. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال یازدهم، شماره ۴۴. ۱۶۴-۱۴۱.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۴). تفسیر المیزان فی تفسیر القرآن. ترجمه محمدباقر موسوی همدانی. تهران: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصرخسرو.
- طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸). اطبیب البیان فی تفسیر القرآن. تهران: اسلام.
- فیضی، مجتبی (۱۳۹۲). درآمدی بر سبک زندگی اسلامی. ماهنامه معرفت. شماره ۱۸۵. ۴۲-۲۷.
- کجیاف، محمد باقر، سجادیان، پریناز، کاویانی، محمد و انوری، حسن (۱۳۹۰). رابطه سبک زندگی اسلامی با شادکامی در رضایت از زندگی دانشجویان شهر اصفهان. فصلنامه روان شناسی و دین. سال چهارم. شماره ۱۶. ۶۱-۷۴.
- کلبعلی، ایراندخت (۱۳۸۴). محتوای کتاب‌های تعلیمات دینی، اجتماعی و ادبیات فارسی در رابطه با آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی. گزارش پژوهش شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- ماهروزاده، طیه و عباسی، منصوره (۱۳۹۱). مدرسه زندگی: ماهیت و چگونگی آن. فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی. سال هشتم، شماره ۲۹. ۱۷۰-۱۴۷.

- مرزوقی، رحمت الله (۱۳۸۷). سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس: رویکردی به فلسفه تربیتی انتظار. *دو فصلنامه تربیت اسلامی*، سال سوم، شماره ۷، ۱۳۷-۱۲۷.
- مصباح، محمدتقی (۱۳۹۲). سبک زندگی اسلامی، ضرورت‌ها و کاستی‌ها. *ماهنامه معرفت*. شماره ۱۸۵. ۱۲-۵.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۲). *تفسیر نمونه*. جلد ۲۲. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ملکی، حسن (۱۳۸۹). *برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)*. مشهد: پیام اندیشه.
- موسی پور، نعمت الله (۱۳۸۲). تحولات برنامه درسی آموزش دینی دوره ابتدایی. *دانش*. سال دهم. شماره ۳. ۸۱-۶۹.
- مهدوی کنی، محمد سعید (۱۳۸۷). *دین و سبک زندگی*. تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
- مهدوی کنی، محمدسعید (۱۳۸۶). مفهوم سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*. سال اول. شماره ۱. ۲۳۰-۱۹۹.
- مهرمحمدی، محمود و صمدی، پروین (۱۳۸۲). بازنگری در الگوی آموزش دینی جوانان و نوجوانان در دوره تحصیلی متوسطه. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*. سال دوم. شماره ۳. ۴۳-۹.
- میرعارفیان، فاطمه (۱۳۸۶). نقد و ارزیابی محتوای کتاب درسی دین و زندگی سال سوم دبیرستان (با تأکید بر برنامه درسی). *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*. سال سوم، شماره ۱ و ۲. ۱۱۹-۸۷.
- نجفی، حسن، رهنما، اکبر و فرمهبینی فراهانی، محسن (۱۳۹۲). راهکارهای کاربردی سازی سبک زندگی اسلامی در نهاد خانواده؛ برگرفته از احادیث. *فصلنامه تربیت تبلیغی*، سال اول، شماره ۱. ۱۶۷-۱۴۳.
- نوریان، محمد (۱۳۸۹). *تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی ایران*. تهران: گویش نو.
- یارمحمدیان، محمد حسین (۱۳۸۱). *اصول برنامه‌ریزی درسی*. تهران: یادواره کتاب.
- American Psychological Association (APA) (2008). media online Etymology Dictionary. From Dictionary. Com. Website: <http://dictionary.reference.com>.
- Coleman, G. A (2006). *Healthy and Balanced Living Curriculum Framework*. New Zealand: DTLPS Publications.

- Groiss, Arnin & Nethanel Toobian (2006). The Attitude to The other and to peace in Iranian School Book and Teachers Guudes Downlo Center for Monitoring the Impact of peace, Study Downloadable from: <http://www.Edume.Org>.
- Hylar, E. & Hylar, L (2014). Lifestyles: Past, Present, Future. A Unit to Integrate Economics in the Junior High Classroom. This record was imported from ERIC on March 21.
- Midgley, C. & Anderman, E, L (2003). Differences between elementary and middle school teachers and students. *Journal of Early Adolescence*, 15, 113-126.
- Niemi, H. G. & J. Junn (1993). *Civic Sources and Political Knowledge Of School: Seniors , Paper Presented at The Annual Meeting Of American Political Science Association* ,Washington ,DC, September2 .
- Ornestein, A. C .Hunkins, (1993). *F. P, Curriculum:Foundations, principles, and issues*. (Second Ed), Massachusetts, Allyn and Bacon.
- Ryba, R (1997). *Education, Democracy and Development: An International Perspective, Kluwer American Publishers*, Dordrecht, Boston and London.
- SATC (2007). Iranian Textbooks: Content and Context, Research Report, [www. Fas. Org/irp/dni/ose/Iran](http://www.Fas.Org/irp/dni/ose/Iran) text.
- Tania, L (2008). *Smart Living: Lifestyle Media and Popular Expertise*. Peter Lang Publishing.
- Unesco, (2005). *A Comprehensive Strategy for Textbooks and learning Materials*, UNESCO, Paris.